

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ तृतीयः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः प्रपाठकः ॥

दे॒वा॒सु॒राः संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा वि॑ज॒यमु॑प॒यन्तः॑।
अ॒ग्नी॒षोम॑योस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नूः सन्त्य॑दधत। इ॒दमु॑ नो
भवि॑ष्यति। यदि॑ नो जे॒ष्यन्ती॑ति। तेना॒ग्नी॒षोमा॒वपा॑क्रामताम्।
ते दे॒वा वि॑जित्य। अ॒ग्नी॒षोमा॒वन्वै॑च्छन्। तै॑ऽग्निमन्व॑-
विन्दन्तृ॒षूथ्स॑न्नम्। तस्य॑ विभ॑क्तीभिस्तेज॒स्विनी॑स्त॒नू-
रवा॑रुन्धत॥१॥

ते सोम॑मन्व॑विन्दन्। तम॑घ्नन्। तस्य॑ यथाऽभि॒ज्ञाय॑
त॒नूर्व्य॑गृह्णत। ते ग्र॒हा॑ अभवन्। तद्ग्र॒हा॑णां ग्र॒हत्व॑म्। यस्यै॒वं
वि॒दुषो॑ ग्र॒हा॑ गृह्यन्ते॑। तस्य॑ त्वै॒व गृ॑ही॒ताः। नाना॑ऽऽग्नेयं
पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। यदना॑ग्नेयं पुनरा॒धेये॑ कुर्यात्। व्यृ॒द्धमे॒व
तत्॥२॥

अना॑ग्नेयं वा ए॒तत्क्रि॑यते। यत्स॒मिध॑स्त॒नून॑पा॒तमि॒डो
ब॒र्हि॒र्यज॑ति। उ॒भावा॑ग्नेयावाज्य॑भागौ स्याताम्। अना॑ज्यभागौ

भवत् इत्याहुः। यदुभावाग्नेयावन्वश्चाविति। अग्नये
पर्वमानायोत्तरः स्यात्। यत्पर्वमानाय। तेनाऽऽज्यभागः।
तेन सौम्यः। बुधन्वत्याग्नेयस्याऽऽज्यभागस्य पुरोऽनुवाक्या
भवति॥३॥

यथा सुप्तं बोधयति। तादृगेव तत्। अग्निन्यक्ताः
पत्नीसंयाजानामृचः स्युः। तेनाग्नेयं सर्वं भवति। एकधा
तैजस्विनीं देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। नेति
ब्रूयात्। प्रजननं वा अग्निः। प्रजननमेवोपैतीति। कृतयजुः
सम्भृतसम्भार इत्याहुः॥४॥

न सम्भृत्याः सम्भाराः। न यजुः कार्यमिति। अथो खलु।
सम्भृत्या एव सम्भाराः। कार्यं यजुः। पुनराधेयस्य समृद्धौ।
तेनोपांशु प्रचरति। एष्य इव वा एषः। यत्पुनराधेयः।
यथोपांशु नष्टमिच्छति॥५॥

तादृगेव तत्। उच्चैः स्विष्टकृतमुत्सृजति। यथा नष्टं
वित्त्वा प्राहायमिति। तादृगेव तत्। एकधा तैजस्विनीं
देवतामुपैतीत्याहुः। सैनमीश्वरा प्रदह इति। तत्तथा नोपैति।
प्रयाजानूयाजेष्वेव विभंक्तीः कुर्यात्। यथापूर्वमाज्यभागौ

स्याताम्। एवं पत्नीसंयाजाः॥६॥

तद्वैश्वानरवत्प्रजननवत्तरमुपैतीति। तदाहुः। व्यृद्धं वा एतत्। अनाग्नेयं वा एतत्क्रियत इति। नेति ब्रूयात्। अग्निं प्रथमं विभक्तीनां यजति। अग्निमुत्तमं पत्नीसंयाजानाम्। तेनाग्नेयम्। तेन समृद्धं क्रियत इति॥७॥

अरुन्धतैव तद्ववति सम्भृतसम्भार इत्याहुरिच्छति पत्नीसंयाजा नव च॥—————[१]

देवा वै यथादर्शं यज्ञानाहरन्त। योऽग्निष्टोमम्। य उक्थ्यम्। योऽतिरात्रम्। ते सहैव सर्वे वाजपेयमपश्यन्। ते। अन्योऽन्यस्मै नातिष्ठन्त। अहमनेन यजा इति। तेऽब्रुवन्। आजिमस्य धावामेति॥८॥

तस्मिन्नाजिमधावन्। तं बृहस्पतिरुदजयत्। तेनायजत। स स्वाराज्यमगच्छत्। तमिन्द्रोऽब्रवीत्। मामनेन याजयेति। तेनेन्द्रमयाजयत्। सोऽग्रं देवतानां पर्येत। अगच्छत्स्वाराज्यम्। अतिष्ठन्तास्मै ज्यैष्ठ्याय॥९॥

य एवं विद्वान् वाजपेयेन यजते। गच्छति स्वाराज्यम्। अग्रं समानानां पर्येति। तिष्ठन्तेऽस्मै ज्यैष्ठ्याय। स वा एष ब्राह्मणस्य चैव राजन्यस्य च यज्ञः। तं वा एतं वाजपेय

इत्याहुः। वाजाप्यो वा एषः। वाजुं ह्येतेन देवा ऐप्सन्।
सोमो वै वाजपेयः। यो वै सोमं वाजपेयं वेद॥१०॥

वाज्येवैनं पीत्वा भवति। आऽस्य वाजी जायते। अन्नं वै
वाजपेयः। य एवं वेद। अत्यन्नम्। आऽस्यान्नादो जायते।
ब्रह्म वै वाजपेयः। य एवं वेद। अत्ति ब्रह्मणाऽन्नम्। आऽस्य
ब्रह्मा जायते॥११॥

वाग्वै वाजस्य प्रसवः। य एवं वेद। करोति वाचा वीर्यम्।
ऐनं वाचा गच्छति। अपिर्वतीं वाचं वदति। प्रजापतिर्देवेभ्यो
यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्वाजपेयमधत्त। तं देवा अब्रुवन्।
एष वाव यज्ञः। यद्वाजपेयः॥१२॥

अप्येव नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एता उज्जितीः प्रायच्छत्। ता
वा एता उज्जितयो व्याख्यायन्ते। यज्ञस्य सर्वत्वाय।
देवतानामनिर्भागाय। देवा वै ब्रह्मणश्चान्नस्य च
शमलमपाघ्नन्। यद्ब्रह्मणः शमलमासीत्। सा गाथा
नाराशस्यभवत्। यदन्नस्य। सा सुरा॥१३॥

तस्माद्वायंतश्च मत्तस्य च न प्रतिगृह्यम्। यत्प्रतिगृहीयात्।
शमलं प्रतिगृहीयात्। सर्वा वा एतस्य वाचोऽवरुद्धाः।

यो वाजपेययाजी। या पृथिव्यां याऽग्नौ या रथन्तरे।
 याऽन्तरिक्षे या वायौ या वामदेव्ये। या दिवि
 याऽऽदित्ये या बृहति। याऽप्सु यौषधीषु या वनस्पतिषु।
 तस्माद्वाजपेययाज्यात्विजीनः। सर्वा ह्यस्य वाचो-
 ऽवरुद्धाः॥१४॥

धावामेति ज्यैष्ठ्याय वेदं ब्रह्मा जायते वाजपेयः सुराऽऽत्विजीन एकं च॥—————[२]

देवा वै यदन्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावारुन्धत। तदतिग्राह्यैरति-
 गृह्यावारुन्धत। तदतिग्राह्याणामतिग्राह्यत्वम्। यदतिग्राह्या
 गृह्यन्ते। यदेवान्यैर्ग्रहैर्यज्ञस्य नावरुन्धे। तदेव तैरतिगृह्या-
 वरुन्धे। पञ्च गृह्यन्ते। पाङ्क्तो यज्ञः। यावानेव यज्ञः।
 तमात्वाऽवरुन्धे॥१५॥

सर्व एन्द्रा भवन्ति। एकधैव यजमान इन्द्रियं दधति।
 सप्तदश प्राजापत्या ग्रहा गृह्यन्ते। सप्तदशः प्रजापतिः।
 प्रजापतेराप्त्यै। एकयर्चा गृह्णाति। एकधैव यजमाने वीर्यं
 दधाति। सोमग्रहाःश्च सुराग्रहाःश्च गृह्णाति। एतद्वै देवानां
 परममन्नम्। यथ्सोमः॥१६॥

एतन्मनुष्याणाम्। यथ्सुरा। परमेणैवास्मा अन्नाद्येनावर-

मन्नाद्यमवरुन्धे। सोमग्रहान्गृह्णाति। ब्रह्मणो वा एतत्तेजः।
यथ्सोमः। ब्रह्मण एव तेजसा तेजो यजमाने दधाति।
सुराग्रहान्गृह्णाति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्। यथ्सुरा॥१७॥

अन्नस्यैव शर्मलेन शर्मलं यजमानादपहन्ति।
सोमग्रहाश्च सुराग्रहाश्च गृह्णाति। पुमान् वै सोमः।
स्त्री सुरा। तन्मिथुनम्। मिथुनमेवास्य तद्यज्ञे करोति
प्रजननाय। आत्मानमेव सोमग्रहैः स्पृणोति। जायाः
सुराग्रहैः। तस्माद्वाजपेययाज्यमुष्मिल्लोके स्त्रियः सम्भवति।
वाजपेयाभिजितुः ह्यस्य॥१८॥

पूर्वे सोमग्रहा गृह्यन्ते। अपरे सुराग्रहाः। पुरोऽक्षः
सोमग्रहान्त्सादयति। पश्चादक्षः सुराग्रहान्। पापवस्यस्य
विधृत्यै। एष वै यजमानः। यथ्सोमः। अन्नः सुरा।
सोमग्रहाश्च सुराग्रहाश्च व्यतिषजति। अन्नाद्यैर्नैवेनं
व्यतिषजति॥१९॥

सम्पृचः स्थ सं मा भद्रेण पृङ्केत्याह। अन्नं वै भद्रम्।
अन्नाद्यैर्नैवेनः सः सृजति। अन्नस्य वा एतच्छर्मलम्।
यथ्सुरा। पाप्मेव खलु वै शर्मलम्। पाप्मना वा

ए॒नमे॒तच्छ॒मले॒न॒ व्य॒तिष॑जति। य॒थ्सो॑म॒ग्रहा॑ऽश्च॒ सुरा॑ग्र॒हाऽश्च॒
व्य॒तिष॑जति। वि॒पृचः॑ स्थ॒ वि मां पा॒प्मना॑ पृ॒ङ्केत्या॑ह।
पा॒प्मनै॒वैन॒ः श॒मले॒न॒ व्याव॑र्तयति॥२०॥

तस्मा॑द्वाज॒पेय॒याजी॒ पूतो॑ मे॒ध्यो दक्षि॑ण्यः। प्रा॒ङ्द्वव॑ति
सोम॒ग्रहैः॑। अ॒मुमे॒व तैर्लो॑क॒मभिज॑यति। प्र॒त्यङ्ख॑सु॒राग्र॑हैः।
इ॒ममे॒व तैर्लो॑क॒मभिज॑यति। प्र॒तिष्ठ॑न्ति सोम॒ग्रहैः॑। याव॑दे॒व
स॒त्यम्। तेन॑ सू॒यते। वा॒ज॒सृच्चः॑ सु॒राग्र॑हान् ह॑रन्ति। अ॒नृते॒नैव
वि॒शः स॑सृ॒जति। हि॒र॒ण्य॒पात्रं॑ म॒धोः पूर्णं॑ द॑दाति। म॒ध॒व्यो-
ऽसा॑नीति। ए॒क॒धा ब्र॑ह्म॒ण उ॒प ह॑रति। ए॒क॒धैव॑ यज॑मान॒
आयु॑स्तेजो॑ दधाति॥२१॥

आ॒त्वाऽव॑रुन्धे सोमः श॒मलं॑ य॒थ्सुरा॑ ह्य॒स्येन॑ व्य॒तिष॑जति॒ व्याव॑र्तयति सृ॒जति च॑त्वारि च॥[३]

ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। ना॒ग्नि॑ष्टो॒मो नो॒क्थ्यः॑। न षो॒ड॒शी
ना॒ति॒रा॒त्रः। अथ॑ कस्मा॑द्वाज॒पेये॑ स॒र्वे य॑ज्ञ॒कृत॑वोऽव॑रु॒ध्यन्त॒
इति॑। प॒शुभि॑रिति॑ ब्रूयात्। आ॒ग्नेयं॑ प॒शुमा॑ल॒भते। अ॒ग्नि॑ष्टो॒ममे॒व
तेना॑व॑रुन्धे। ऐ॒न्द्रा॒ग्नेनो॒क्थ्यम्। ऐ॒न्द्रेण॑ षो॒ड॒शिनः॑ स्तो॒त्रम्।
सा॒र॒स्व॒त्याऽति॑रा॒त्रम्॥२२॥

मा॒रु॒त्या बृ॑ह॒तः स्तो॒त्रम्। ए॒ताव॑न्तो॒ वै य॑ज्ञ॒कृत॑वः।

तान्प॒शुभिरे॒वावरु॑न्धे। आ॒त्मान॑मे॒व स्पृ॑णोत्यग्नि॒ष्टोमे॑न।
 प्रा॒णापा॒नावु॑क्थ्ये॒न। वी॒र्यं॑ षोड॒शिनः॑ स्तो॒त्रेण॑।
 वाच॑मतिरा॒त्रेण॑। प्र॒जां बृ॑ह॒तः स्तो॒त्रेण॑। इ॒ममे॒व
 लो॒कम॒भिज॑यत्यग्नि॒ष्टोमे॑न। अ॒न्तरि॑क्षमु॒क्थ्ये॒न॥ २३॥

सु॒वर्गं लो॒कं षो॑ड॒शिनः॑ स्तो॒त्रेण॑। दे॒वया॒नामे॒व प॒थ
 आ॒रोह॑त्यतिरा॒त्रेण॑। ना॒कं रो॑हति बृह॒तः स्तो॒त्रेण॑। तेज॑
 ए॒वाऽऽत्म॑न्ध॒त्त आग्ने॑ये॒न प॒शुना॑। ओजो॒ बल॑मैन्द्रा॒ग्नेन॑।
 इन्द्रि॑यमै॒न्द्रेण॑। वाच॑ं सा॒रस्व॒त्या। उ॒भावे॒व दे॒वलो॒कं
 च॑ मनुष्यलो॒कं चा॒भिज॑यति मा॒रुत्या॑ व॒शया॑। स॒प्तद॑श
 प्राजाप॒त्यान्प॒शूना॑ल॒भते। स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः॥ २४॥

प्र॒जाप॑ते॒रास्यै॑। श्या॒मा ए॒करू॒पा भ॑वन्ति। ए॒वमि॑व
 हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्ध्यै। तान्प॒र्यग्नि॑कृ॒तानु॑त्सृजति। म॒रुतो॑
 य॒ज्ञम॑जिघा॒सन्प्र॒जाप॑तेः। तेभ्य॑ ए॒तां मा॑रु॒तीं व॒शामा॑ल॒भत।
 तयै॒वैना॑नशमयत्। मा॒रुत्या॑ प्र॒चर्य॑। ए॒तान्त्संज॑पयेत्। म॒रुत॑
 ए॒व श॑मयित्वा॥ २५॥

ए॒तैः प्र॑चरति। य॒ज्ञस्या॑घा॒ताय॑। ए॒क॒धा व॒पा जु॑होति।
 ए॒क॒दे॒वत्या॑ हि। ए॒ते। अथो॑ ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति।

नैवा॒रेण॑ स॒प्तद॑शशरावेणै॒तर॑हि प्रच॑रति। ए॒तत्पु॑रोडाशा॒ ह्ये॑ते।
 अथो॑ पशूनामे॒व छि॑द्रमपि॑दधाति। सा॒र॒स्व॒त्योत्त॑मया॒ प्रच॑रति।
 वा॒ग्वै सर॑स्वती। तस्मा॑त्प्रा॒णानां॑ वा॒गुत्त॑मा। अथो॑ प्र॒जाप॑तावे॒व
 य॒ज्ञं प्रति॑ष्ठापयति। प्र॒जाप॑तिर॒हि वाक्। अप॑न्नदती भवति।
 तस्मा॑न्मनु॒ष्याः सर्वा॑ वाचं॑ वदन्ति॥२६॥

अ॒तिरा॒त्रम॒न्तरि॑क्षमु॒त्थेन॑ प्र॒जाप॑तिः शमयि॒त्वोत्त॑मया॒ प्रच॑रति षट् च॥—————[४]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ कर्म॑णः कर्म॑णः पु॒रस्ता॑त्। कस्तद्वे॒देत्या॑हुः।
 यद्वा॑ज॒पेय॑स्य॒ पूर्वं॑ यदप॑र॒मिति॑। स॒वि॒तृप्र॑सूत ए॒व य॑थापूर्वं
 कर्मा॑णि करोति। स॒व॒नेस॑वने जुहोति। आ॒क्रम॑णमे॒व
 तथ्से॑तुं यज॑मानः कुरुते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒मंष्ट्यै॑।
 वा॒चस्प॑तिर्वाचं॑म॒द्य स्व॑दाति न॒ इत्या॑ह। वा॒ग्वै दे॒वानां॑
 पु॒राऽन्न॑मासीत्। वाचं॑मे॒वास्मा॑ अन्नं॑ स्वदयति॥२७॥

इन्द्र॑स्य॒ वज्रो॑ऽसि॒ वार्त्र॑घ्न॒ इति॑ रथ॑मुपाव॑हरति॒ विजि॑त्यै।
 वाज॑स्य॒ नु प्र॑स॒वे मा॒तरं॑ म॒हीमि॑त्या॒ह। यच्चै॑वेयम्।
 यच्चा॑स्यामधि॑। तदे॒वाव॑रुन्धे। अथो॑ तस्मि॑न्ने॒वोभये॑ऽभि॒षि॑च्यते।
 अ॒प्सु वा॑ अश्व॑स्य॒ तृती॑यं प्रवि॑ष्टम्। तद॑नु॒वेन॒न्वव॑प्लवते।

यदप्सु पल्पूलयति॥२८॥

यदेवास्याप्सु प्रविष्टम्। तदेवावरुन्धे। बहु वा
अश्वोऽमेध्यमुपगच्छति। यदप्सु पल्पूलयति। मेध्यानेवै-
नान्करोति। वायुर्वा त्वा मनुर्वा त्वेत्याह। एता वा एतं देवता
अग्रे अश्वमयुञ्जन्। तामिरेवैनान् युनक्ति। सवस्योज्जित्यै।
यजुषा युनक्ति व्यावृत्त्यै॥२९॥

अपांनपादाशुहेमन्निति सम्मार्ष्टि। मेध्यानेवैनान्करोति।
अथो स्तौत्येवैनानाजिः सरिष्यतः। विष्णुक्रमान्क्रमते।
विष्णुरेव भूत्वेमाल्लोकानभिजयति। वैश्वदेवो वै रथः। अङ्गौ
न्यङ्गावभितो रथं यावित्याह। या एव देवता रथे प्रविष्टाः।
ताभ्य एव नमस्करोति। आत्मनोऽनात्त्यै। अशमरथं
भावुकोऽस्य रथो भवति। य एवं वेद॥३०॥

स्वदयति पल्पूलयति व्यावृत्त्या अनात्त्यै द्वे च॥—————[५]

देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वाजं
जेषमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वाजमुञ्जयति।
देवस्याहः सवितुः प्रसवे बृहस्पतिना वाजजिता वर्षिष्ठं
नाकः रुहेयमित्याह। सवितृप्रसूत एव ब्रह्मणा वर्षिष्ठं

नाकः॑ रोहति। चात्वा॑ले रथच॒क्रं नि॒र्मितः॑ रोहति। अतो॑ वा
अङ्गि॑रस उत्त॒माः सु॒वर्गं लो॒कमा॑यन्। सा॒क्षादे॒व यज॑मानः
सु॒वर्गं लो॒कमे॑ति। आवे॑ष्टयति। वज्रो॒ वै रथः॑। वज्रे॑णै॒व
दिशो॑ऽभिज॑यति॥ ३१॥

वा॒जिनाः॑ सामं गायते। अन्नं॒ वै वाजः॑। अन्नमे॒वावरु॑न्धे।
वा॒चो वर्ष्म॑ दे॒वेभ्यो॑ऽपा॑क्रामत्। तद्वन॒स्पती॒न्प्रावि॑शत्। सैषा
वा॒ग्वन॒स्पति॑षु वदति। या दु॑न्दुभौ। तस्मा॑द्दु॒न्दुभिः सर्वा॑ वाचो॒
ऽति॑वदति। दु॒न्दुभीन्त्स॒माघ्न॑न्ति। प॒र॒मा वा ए॒षा वाक्॥ ३२॥

या दु॑न्दुभौ। प॒र॒मयै॒व वा॒चाऽव॑रां वाच॒मवरु॑न्धे। अथो॑
वा॒च ए॒व वर्ष्म॑ यज॑मानोऽवरु॑न्धे। इन्द्रा॑य वाचं वद॒तेन्द्रं वाजं॑
जाप॑य॒तेन्द्रो वाज॑मजयि॒दित्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हीन्द्रः। यो
यज॑ते। यज॑मान ए॒व वाज॑मुज्ज॑यति। स॒प्तद॑श प्र॒व्याधा॒नाजिं॑
धा॑वन्ति। स॒प्तद॑शः स्तो॒त्रं भ॑वति। स॒प्तद॑शसप्तदश
दी॒यन्ते॥ ३३॥

स॒प्तद॑शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। अर्वा॑ऽसि स॒प्तिर॑सि
वा॒ज्यंसी॒त्याह॑। अ॒ग्निर्वा अर्वा॑। वा॒युः स॒प्तिः। आ॒दित्यो वा॒जी।
ए॒ताभि॑रे॒वास्मै॑ दे॒वता॑भिर्दे॒वर॑थं यु॒नक्ति॑। प्र॒ष्टिवा॒हिनं॑ यु॒नक्ति॑।

प्र॒ष्टि॒वा॒ही॒ वै दे॒व॒र॒थः॑। दे॒व॒र॒थ॒मे॒वास्मै॑ यु॒नक्ति॑॥३४॥

वा॒जि॒नो॒ वाजं॑ धाव॒त॒ का॒ष्ठां गच्छ॑तेत्या॒ह। सु॒व॒र्गो वै
लो॒कः का॒ष्ठां। सु॒व॒र्ग॒मे॒व लो॒कं य॑न्ति। सु॒व॒र्गं वा ए॒ते लो॒कं
य॑न्ति। य आ॒जिं धा॑वन्ति। प्राश्चो॑ धावन्ति। प्राडि॑व हि
सु॒व॒र्गो लो॒कः। च॒त॒सृभि॑रनु॒ मन्त्र॑यते। च॒त्वा॒रि॒ छन्दा॑ऽसि।
छन्दा॑भिरे॒वैनान्॑सु॒व॒र्गं लो॒कं ग॑मयति॥३५॥

प्र वा ए॒तेऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वन्ते। य आ॒जिं धा॑वन्ति। उदं॑
च आ॒व॑र्तन्ते। अ॒स्मादे॒व तेन॑ लो॒कान्न॑यन्ति। र॒थ॒वि॒मोच॑नीयं
जुहो॑ति॒ प्रति॑ष्ठित्यै। आ मा॒ वाज॑स्य प्रस॒वो ज॑ग॒म्यादि॑त्या॒ह।
अन्नं॑ वै वाजः॑। अन्न॑मे॒वाव॑रुन्धे। य॒था॒लो॒कं वा ए॒त उ॑ञ्जयन्ति।
य आ॒जिं धा॑वन्ति॥३६॥

कृ॒ष्णलं॑ कृ॒ष्णलं॑ वाज॒सृज्यः॑ प्रयच्छति। यमे॒व ते वाजं॑
लो॒कमु॑ञ्जयन्ति। तं प॑रि॒क्रीया॑व॒रुन्धे॑। ए॒क॒धा ब्र॒ह्मण॑ उप॑हरति।
ए॒क॒धैव॑ यज॑माने वी॒र्यं॑ दधाति। दे॒वा वा ओष॑धीष्वा॒जिम॑युः।
ता बृ॒ह॒स्पति॑रुद॑जयत्। स नी॒वा॒रा॒न्नि॒र॑वृणीत। तन्नी॒वा॒रा॒णां
नी॒वा॒र॒त्वम्। नै॒वा॒रश्च॒रुर्भ॑वति॥३७॥

ए॒तद्वै दे॒वानां॑ प॒र॒म॒म॒न्नम्। यन्नी॒वा॒राः॑। प॒र॒मे॒णैवास्मां॑

अ॒न्नाद्ये॑ना॒वर॑म॒न्नाद्य॑म॒वरु॑न्धे। स॒प्तद॑श॒शरा॑वो भवति। स॒प्तद॑शः
 प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। क्षी॒रे भ॑वति। रुच॑मे॒वास्मि॑न्दधाति।
 स॒र्पिष्वा॑न्भवति मे॒ध्य॒त्वाय॑। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्यो वा ए॒ष
 दे॒वत॑या॥ ३८ ॥

यो वा॑ज॒पेये॑न् यज॑ते। बा॒रु॒ह॒स्प॒त्य ए॒ष च॒रुः।
 अ॒श्वान्॑त्सरिष्य॒तः स॒सृष॑श्चा॒व घ्रा॑पयति। यमे॒व ते वाजं॑
 लो॒कमु॑ञ्जय॑न्ति। तमे॒वावरु॑न्धे। अ॒जी॑जिप॒त वन॑स्प॒तय॒ इन्द्रं॑
 वाजं॑ वि॒मुच्य॑ध्व॒मिति॑ दु॒न्दुभीन्॑ वि॒मुञ्च॑ति। यमे॒व ते वाजं॑
 लो॒कमिन्द्रि॑यं दु॒न्दुभय॑ उ॒ञ्जय॑न्ति। तमे॒वावरु॑न्धे॥ ३९ ॥

अ॒भिज॑यति वा ए॒षा वाग्दी॑यन्तेऽस्मै यु॒नक्ति॑ ग॒मय॑ति य आ॒जिं धा॑वन्ति भवति दे॒वत॑याऽष्टौ
 च॥

[६]

ता॒र्प्यं यज॑मानं॒ परि॑धापयति। य॒ज्ञो वै ता॒र्प्यम्।
 य॒ज्ञेनै॒वैन॑ २ सम॑र्धयति। द॒र्भ॒मयं॑ परि॑धापयति। प॒वित्रं॑
 वै द॒र्भाः। पु॒नात्ये॒वैनम्। वाजं॑ वा ए॒षोऽव॑रु॒रुत्स॑ते। यो
 वा॑ज॒पये॑न् यज॑ते। ओष॑धयः खलु॒ वै वाजः॑। यद्व॒र्भ॒मयं॑
 परि॑धापय॑ति॥ ४० ॥

वाज॒स्याव॑रुद्धौ। जाय॒ एहि॑ सु॒वो रो॒हावे॒त्याह॑। प॒त्न्या

ए॒वैष॒ य॒ज्ञ॒स्या॒न्वा॒र॒म्भोऽन॑वच्छि॒त्यै। स॒प्त॒द॒शार॒त्रि॒र्यूपो॑ भवति।
स॒प्त॒द॒शः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒रात्यै॑। तू॒पर॒श्चतु॑र॒श्रिर्भव॑ति।
गौ॒धू॒मं च॒षाल॑म्। न वा ए॒ते व्री॒हयो॑ न यवाः॑। यद्गो॒धू॒माः॑॥४१॥

ए॒वमि॑व॒ हि प्र॒जाप॑तिः॒ समृ॑द्धौ। अथो॑ अ॒मुमे॒वास्मै॑
लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। वा॒सो॑भिर्वेष्टयति। ए॒ष वै य॑ज॒मानः॑।
यद्यू॒पः। स॒र्वदे॒वत्यं॑ वा॒सः। सर्वा॑भिरे॒वेन॑ दे॒वता॑भिः॒ सम॑र्धयति।
अथो॑ आ॒क्रम॑णमे॒व तथ्से॑तुं यज॒मानः॑ कुरुते। सु॒व॒र्गस्य॑
लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। द्वा॒द॒श वा॒जप्र॑स॒वीया॑नि जुहोति॥४२॥

द्वा॒द॒श मा॒साः सं॒वत्स॑रः। सं॒वत्स॑रमे॒व प्री॑णाति। अथो॑
सं॒वत्स॑रमे॒वास्मा॑ उप॒दधा॑ति। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै।
द॒शभिः॑ क॒ल्पै रो॑हति। न॒व वै पु॑रु॒षे प्रा॒णाः। नाभि॑र्द॒शमी॑।
प्रा॒णाने॒व यथा॑स्था॒नं क॑ल्पयित्वा। सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति। ए॒ताव॑द्वै
पु॒रुष॑स्य॒ स्वम्॥४३॥

याव॑त्प्रा॒णाः। याव॑दे॒वास्या॑स्ति। तेन॑ स॒ह सु॒व॒र्गं
लो॒कमे॑ति। सु॒व॒र्दे॒वा अ॑ग॒न्मेत्या॑ह। सु॒व॒र्गमे॒व लो॒कमे॑ति।
अ॒मृता॑ अ॒भूमे॒त्याह॑। अ॒मृता॑मि॒व हि सु॒व॒र्गो लो॒कः। प्र॒जाप॑तेः
प्र॒जा अ॒भूमे॒त्याह॑। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒यं लो॒कः। अ॒स्मादे॒व

तेनं लो॒कान्नैति॑ ॥ ४४ ॥

स॒म॒हं प्र॒जया॒ सं मया॑ प्र॒जेत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
आ॒स॒पुटैर्घ्न॑न्ति। अन्नं॒ वा इ॒यम्। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॒५ स॒म॒र्धय॑न्ति।
ऊ॒षैर्घ्न॑न्ति। ए॒ते हि सा॒क्षाद॑न्नम्। यदू॒षाः। सा॒क्षादे॒वैन॑म॒न्नाद्ये॑न॒
स॒म॒र्धय॑न्ति। पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑ घ्नन्ति ॥ ४५ ॥

पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॑न॒मन्न॑म॒द्यते॑। शी॒र्ष॒तो घ्न॑न्ति।
शी॒र्ष॒तो ह्यन्न॑म॒द्यते॑। दि॒ग्भ्यो घ्न॑न्ति। दि॒ग्भ्य ए॒वास्मा॑
अ॒न्नाद्य॑म॒वरु॑न्धते। ई॒श्वरो॑ वा ए॒ष परा॑ङ्म॒दघ्नः॑। यो यू॒प५
रो॒हति॑। हि॒र॑ण्यम॒ध्यव॑रोहति। अ॒मृतं॒ वै हि॒र॑ण्यम्। अ॒मृत॑५
सु॒वर्गो लो॒कः ॥ ४६ ॥

अ॒मृतं॑ ए॒व सु॒वर्गे लो॒के प्र॒ति तिष्ठ॑ति। श॒तमा॑नं भवति।
श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आ॒युष्ये॑वेन्द्रि॒ये प्र॒ति तिष्ठ॑ति।
पु॒ष्ट्यै वा ए॒तद्रू॑पम्। यद॒जा। त्रिः स॒वत्स॑रस्या॒न्यान्प॑शून्परि॒
प्रजा॑यते। ब॒स्ताजि॑नम॒ध्यव॑ रोहति। पु॒ष्ट्यामे॒व प्र॒जन॑ने प्र॒ति
तिष्ठ॑ति ॥ ४७ ॥

प॒रिधा॑पयति गो॒धूमां जु॑होति॒ स्वं नैति॑ प्र॒त्यश्च॑ घ्नन्ति लो॒को न॒व च॑ ॥ ————— [७]

स॒प्तान्न॑होमाञ्जु॒होति॑। स॒प्त वा अ॒न्नानि॑। याव॑न्त्ये॒वान्नानि॑।

तान्ये॒वाव॑रुन्धे। स॒प्त ग्रा॒म्या ओष॑धयः। स॒प्तार॒ण्याः।
उ॒भयी॑षा॒मव॑रुद्धौ। अ॒न्नस्या॒न्नस्य॑ जुहोति। अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒-
व॑रुद्धौ। यद्वा॑ज॒पेयया॒ज्यन॑वरुद्धस्याश्जी॒यात्॥ ४८ ॥

अ॒वरुद्धे॒न व्यृ॑द्धेत। सर्व॑स्य स॒मव॑दायं जुहोति।
अ॒नवरुद्ध॑स्या॒वरुद्धौ॑। औदु॑म्बरेण स्रु॒वेण॑ जुहोति।
ऊ॒र्वा अ॒न्नमुदु॑म्बरः। ऊ॒र्ज ए॒वान्नाद्य॑स्या॒वरुद्धौ॑।
दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒सव॑ इत्या॑ह। स॒वितृ॑प्र॒सूत ए॒वैनं॑
ब्रह्म॑णा दे॒वता॑भि॒रभिषि॑ञ्चति। अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒भिषि॑ञ्चति।
अ॒न्नस्या॒न्नस्या॒वरुद्धौ॑॥ ४९ ॥

पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यश्च॑म॒भिषि॑ञ्चति। पु॒रस्ता॑द्धि प्र॒तीची॒नम॑न्न॒मद्य॑ते॑।
शी॒र्षतो॑ऽभिषि॑ञ्चति। शी॒र्षतो॑ ह्य॒न्नम॑द्य॒ते॑। आ मु॒खाद॑न्वव॒-
स्त्राव॑यति। मु॒खत॑ ए॒वास्मा॑ अ॒न्नाद्यं॑ दधाति। अ॒ग्नेस्त्वा॒-
साम्रा॑ज्ये॒नाभिषि॑ञ्चा॒मीत्या॑ह। ए॒ष वा अ॒ग्नेः स॒वः।
तेनै॒वैन॑म॒भिषि॑ञ्चति। इन्द्र॑स्य त्वा॒ साम्रा॑ज्ये॒नाभिषि॑ञ्चा॒मी-
त्या॑ह॥ ५० ॥

इन्द्रि॑यमे॒वास्मि॑न्ने॒तेन॑ दधाति। बृह॑स्पते॑स्त्वा॒ साम्रा॑ज्ये॒नाभि॑-
षि॑ञ्चा॒मीत्या॑ह। ब्रह्म॑ वै दे॒वानां॑ बृह॑स्पतिः। ब्रह्म॑णै॒वैन॑म॒भि-

पि॒ञ्च॒ति। सो॒म॒ग्र॒हाऽश्वा॑व॒दानी॒यानि॑ च॒र्त्वि॒ग्भ्य॑ उप॒हर॑न्ति।
 अ॒मुमे॒व तैर्लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। सु॒रा॒ग्र॒हाऽश्वा॑न॒वदानी॒यानि॑
 च वा॒ज॒सृ॒द्भ्यः। इ॒ममे॒व तैर्लो॒कम॑न्न॒वन्तं॑ करोति। अथो॑
 उ॒भयी॑ष्वे॒वाभि॑षि॒च्यते। वि॒मा॒थं कु॑र्वते वा॒ज॒सृ॒तः॥५१॥

इ॒न्द्रि॒यस्या॑व॒रु॒द्धौ। अ॒नि॒रु॒क्ताभिः॑ प्रा॒तः स॒व॒ने स्तु॑वते।
 अ॒नि॒रु॒क्तः प्र॒जाप॑तिः। प्र॒जाप॑ते॒राप्त्यै॑। वा॒ज॒व॒तीभि॑र्मा॒ध्यं
 दि॒ने। अ॒न्नं वै वा॒जः। अ॒न्नमे॒वाव॑रु॒न्धे। शि॒पि॒वि॒ष्ट॒-
 व॒तीभि॑स्तृ॒तीय॑स॒व॒ने। य॒ज्ञो वै वि॑ष्णुः। प॒शवः॑ शि॒पिः। य॒ज्ञ
 ए॒व प॒शुषु॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति। बृ॒हद॑न्त्य॒ भव॑ति। अ॒न्तमे॒वैन॑ऽ
 श्रि॒यै ग॑मयति॥५२॥

अ॒श॒जी॒याद॑न्न॒स्यान्न॒स्याव॑रु॒द्धा इ॒न्द्रस्य॑ त्वा॒ साम्रा॑ज्येना॒भिषि॑ञ्चामीत्या॒ह वा॒ज॒सृ॒तः शि॒पि॒स्त्रीणि॑

च॥ [८]

नृ॒षदं॑ त्वे॒त्याह॑। प्र॒जा वै नृ॑न्। प्र॒जाना॑मे॒वैतेन॑ सू॒यते।
 द्रु॒षद॑मि॒त्याह॑। वन॒स्पत॑यो॒ वै द्रु॑। वन॒स्पती॑नामे॒वैतेन॑ सू॒यते।
 भु॒व॒न॒सद॑मि॒त्याह॑। य॒दा वै व॑सी॒यान्भ॑व॒ति। भु॒व॒न॒मग॑न्नि॒ति वै
 तमा॑हुः। भु॒व॒न॒मे॒वैतेन॑ ग॒च्छ॑ति॥५३॥

अ॒प्सु॒षदं॑ त्वा॒ घृ॒त॒सद॑मि॒त्याह॑। अ॒पामे॒वैतेन॑ घृ॒तस्य॑

सूयते। व्योमसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति।
 व्योमागन्निति वै तमाहुः। व्योमैवैतेन गच्छति। पृथिविषदं
 त्वाऽन्तरिक्षसदमित्याह। एषामेवैतेन लोकानां सूयते।
 तस्माद्वाजपेययाजी न कश्चन प्रत्यवरोहति। अपीव हि
 देवतानां सूयते॥५४॥

नाकसदमित्याह। यदा वै वसीयान्भवति। नाकमगन्निति
 वै तमाहुः। नाकमेवैतेन गच्छति। ये ग्रहाः पञ्चजनीना
 इत्याह। पञ्चजनानामेवैतेन सूयते। अपां रसमुद्वयसमि-
 त्याह। अपामेवैतेन रसस्य सूयते। सूर्यरश्मिं
 समाभृतमित्याह सशुक्रत्वाय॥५५॥

गच्छति सूयते नव च॥ [९]

इन्द्रो वृत्रं हत्वा। असुरान्पराभाव्य। सोऽमावास्यां
 प्रत्यागच्छत्। ते पितरः पूर्वद्युरागच्छन्। पितृन् यज्ञो-
 ऽगच्छत्। तं देवाः पुनरयाचन्त। तमेभ्यो न पुनरददुः।
 तेऽब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ वः पुनर्दास्यामः। अस्मभ्यमेव
 पूर्वद्युः क्रियाता इति॥५६॥

तमेभ्यः पुनरददुः। तस्मात्पितृभ्यः पूर्वद्युः क्रियते।

यत्पितृभ्यः पूर्वेद्युः करोति। पितृभ्य एव तद्यज्ञं निष्क्रीय
यजमानः प्रतनुते। सोमाय पितृपीताय स्वधा नम
इत्याह। पितुरेवाधिं सोमपीथमवरुन्धे। न हि पिता
प्रमीयमाण आहैष सोमपीथ इति। इन्द्रियं वै सोमपीथः।
इन्द्रियमेव सोमपीथमव रुन्धे। तेनेन्द्रियेण द्वितीयां
जायामभ्यश्नुते॥५७॥

एतद्वै ब्राह्मणं पुरा वाजवश्रवसा विदामक्रन्। तस्मात्ते
द्वेद्वे जाये अभ्याक्षत। य एवं वेद। अभि द्वितीयां
जायामश्नुते। अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्याह।
य एव पितृणामग्निः। तं प्रीणाति। तिस्र आहुतीर्जुहोति।
त्रिर्निदधाति। षट्सम्पद्यन्ते॥५८॥

षड्वा ऋतवः। ऋतूनेव प्रीणाति। तूष्णीं मेक्षणमादधाति।
अस्ति वा हि षष्ठ ऋतुर्न वा। देवान् वै पितृन्प्रीतान्। मनुष्याः
पितरोऽनु प्रपिपते। तिस्र आहुतीर्जुहोति। त्रिर्निदधाति।
षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः॥५९॥

ऋतवः खलु वै देवाः पितरः। ऋतूनेव देवान्पितृन्प्रीणाति।
तान्प्रीतान्। मनुष्याः पितरोऽनु प्रपिपते। सकृदाच्छिन्नं

ब॒र्हिर्भव॑ति। स॒कृदि॑व॒ हि पि॒तरः॑। त्रि॒र्निद॑धाति। तृती॒ये वा
इ॒तो लो॒के पि॒तरः॑। ता॒ने॒व प्री॑णाति। प॒रा॒ङाव॑र्तते॥६०॥

ह्रीका॒ हि पि॒तरः॑। ओष्म॑णो॒ व्यावृ॑त् उपा॑स्ते। ऊ॒ष्मभा॑गा
हि पि॒तरः॑। ब्र॒ह्मवा॑दि॒नो वद॑न्ति। प्रा॒श्या (३) न॒ प्रा॒श्या (३)
मि॒ति। यत्प्रा॑श्जी॒यात्। ज॒न्यम॑न्नम॒द्यात्। प्र॒मायु॑कः स्यात्।
यन्न प्रा॑श्जी॒यात्। अ॒ह॒विः स्यात्॥६१॥

पि॒तृभ्य॒ आवृ॑ञ्चेत। अ॒व॒घ्रेय॑मे॒व। तन्ने॒व प्रा॑शितं
नेवाप्रा॑शितम्। वी॒रं वा॒ वै पि॒तरः॑ प्र॒यन्तो॒ हर॑न्ति। वी॒रं
वा॑ द॒दति। द॒शां छि॑न॒त्ति। ह॒रण॑भागा॒ हि पि॒तरः॑। पि॒तृने॒व
नि॒रव॑दयते। उ॒त्त॒र आ॒युषि॑ लो॒मं छि॑न्दीत। पि॒तृणां॑
ह्ये॒त॒र्हि ने॒दीयः॑॥६२॥

नम॑स्करोति। न॒म॒स्का॒रो हि पि॑तृणाम्। नमो॑ वः पि॒तरो
रसा॑य। नमो॑ वः पि॒तरः॑ शु॒ष्मा॑य। नमो॑ वः पि॒तरो जी॒वाय॑।
नमो॑ वः पि॒तरः॑ स्व॒धायै॑। नमो॑ वः पि॒तरो म॒न्यवै॑। नमो॑ वः
पि॒तरो घो॒राय॑। पि॒तरो॒ नमो॑ वः। य ए॒तस्मिँल्लो॒के स्थ॑॥६३॥

यु॒ष्मांस्ते॒ऽनु॑। ये॒ऽस्मिँल्लो॒के। मां ते॒ऽनु॑। य ए॒तस्मिँल्लो॒के
स्थ॑। यू॒यं तेषां॑ वसि॑ष्ठा भू॒यास्त॑। ये॒ऽस्मिँल्लो॒के। अ॒हं तेषां॑

वसिष्ठो भूयासमित्याह। वसिष्ठः समानानां भवति। य एवं विद्वान्पितृभ्यः करोति। एष वै मनुष्याणां यज्ञः॥६४॥

देवानां वा इतरे यज्ञाः। तेन वा एतत्पितृलोके चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वरः प्रमेतोः। प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। यज्ञो वै प्रजापतिः। यज्ञेनैव सह पुनरैति। न प्रमायुको भवति। पितृलोके वा एतद्यजमानश्चरति। यत्पितृभ्यः करोति। स ईश्वर आर्तिमार्तोः। प्रजापतिस्त्वावैनं तत् उन्नैतुमर्हतीत्याहुः। यत्प्राजापत्ययर्चा पुनरैति। प्रजापतिरेवैनं तत् उन्नयति। नार्तिमाच्छति यजमानः॥६५॥

इत्यंशुते पद्यन्ते पद्यन्ते षड्वा ऋतवो वर्ततेऽहविः स्यान्नेदीयः स्थ यज्ञो यजमानश्चरति यत्पितृभ्यः करोति पञ्च च॥ [१०]

देवासुरा अग्नीषोमयोर्देवा वै यथादर्शं देवा वै यदन्यैर्ग्रहेर्ब्रह्मवादिनो नाग्निष्टोमो न सावित्रं देवस्याहं तार्ष्यं सप्तान्नहोमानृषदं त्वेन्द्रो वृत्रं हत्वा दश॥१०॥

देवासुरा वाज्यैवैनं तस्माद्वाजपेययाजी देवस्याहं वाजस्यावरुद्ध्या इन्द्रियमेवास्मिन् ह्रीका हि पितरः पञ्चषष्टिः॥६५॥

देवासुरा यजमानः॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे प्रथमाष्टके तृतीयः
प्रपाठकः समाप्तः॥